

Mūsų 2023 m. vasario 15 d. LOD baigiamojoje užsakomojo tyrimo ataskaitoje Žemės ūkio ministerijai (ŽŪM) pateikėme vykdomos paukščių populiacijų gausos stebėsenos duomenų pagrindu parengtas išvadas. Vienam ŽŪM suformuotam tyrimo uždaviniui buvo skiriama po vieną išvadą. Kadangi mūsų vykdytos stebėsenos vietovės buvo pasirinktos taikant stratifikuotą atsitiktinį principą (tikslu reprezentuoti šalies kaimišką kraštovaizdį), surinkti paukščių apskaitų duomenys (faktiškai apskaitų vietos arba taškai) nerepresentavo ar nepakankamai representavo kai kurių retai pasirinktų Lietuvos kaimo plėtros 2014-2020 m. programos veiklų bei priemonių. Tokiais atvejais buvo pateikiamas ekspertinis vertinimas.

1. Nuo 1994 m., kuomet Lietuvos agrariniame kraštovaizdyje vykdoma įprastų nuo žemės ūkio politikos labiausiai priklausomų paukščių populiacijų stebėseną, daugėja rūšių, kurių vietos populiacijos nyksta (mažėja jų gausa), ir šis procesas vis progresuoja:
  - a) Iš 14 paukščių rūšių, kurių 29 m. (1994-2022 m.) trukmės stebėsenos duomenys naudojami Lietuvos kaimo paukščių populiacijų indikatorius tikimui, laikotarpyje nuo 1994 m. nyko 6, nuo 2000 m. – 8, nuo 2014 m. – jau 10 ir nuo 2020 – 11 rūšių;
  - b) Nuo 2000 m., kurie ES valstybėse šiuo metu laikomi referenciniais, mažėja tokių praėjusiame šimtmečiuje buvusių labai dažnų paukščių rūšių, kaip griezlės, pempės, dirvinio vieversio, šelmeninės kregždės, pievinio kalviuko, kiauliukės, paprastosios medšarkės ir varnėno populiacijos;
  - c) Kiek vėliau prasidėjo ir kitų rūšių populiacijų mažėjimo procesas (baltojo gandro, rudosios devynbalsės, varnėno, dagilio, geltonosios startos).
2. Vertinant pagal paukščius ir kaimo paukščių populiacijų indikatorius (KPPI) reikšmių pokyčius (paukščiai ir KPPI Europos Sąjungoje yra plačiausiai pripažinti biologinės įvairovės indikatoriai), agrarinio kraštovaizdžio biologinės įvairovės nykimo procesas greitėja:
  - a) Ilguoju laikotarpiu (per 29 m.) biologinė įvairovės būklė pablogėjo 32,2 proc. punktu, o KPPI reikšmė mažėjo vidutiniškai po 1,1 proc. punkto per metus;
  - b) Vidutinės trukmės laikotarpiu (2000-2022 m.) jos būklė pablogėjo (iš viso 54,76 proc. punktais; vidutiniškai KPPI reikšmė mažėjo po 2,4 proc. punkto per metus);
  - c) Trumpuoju devynerių metų laikotarpiu (2014-2022 m.) jos būklė taip pat blogėjo. 2022 m. KPPI reikšmė buvo 60,83 proc. punkto; mažėjo po 4,35 proc. punktu per metus. Trumpuoju trejų metų laikotarpiu (2020-2022 m.) jos būklė pablogėjo 9,32 proc. punktu.
  - d) Vertinant pagal mūsų išaiškintą kaimo paukščių populiacijų indikatorius reikšmių dinamiką (nuo 1994 m.), biologinės įvairovės būklė blogėja pastaraisiais metais sparčiau, nei tai buvo konstatuojama anksčiau.
3. Išanalizuotos pagrindinės paukščių populiacijų gausos dinamikos tendencijos ir charakterizuoti svarbiausi veiksniai, turintys tiesioginį poveikį kaimo paukščių populiacijų kaitai:
  - a) Lietuvoje, kaip ir visame Europos žemyne, toliau lėtai progresuoja kaimo paukščių populiacijų nykimo procesas, kurio pagrindinė priežastis yra žemės ūkis – biologinei įvairovei nepakankamai palanki žemės ūkio politika. Apie 40 proc. paukščių rūšių, kurios su žemės ūkio veikla arba agrariniu kraštovaizdžiu yra daugiau ar mažiau susiję ekologiniais ryšiais, vietinės besiveisiančios populiacijos 2014-2022 m. laikotarpiu rodo nykimo tendenciją. Tokių rūšių yra apytikriai trečdaliu daugiau nei tų, kurių populiacijos tuo pačiu laikotarpiu rodo tendenciją gausėti;

- b) Labai prastos yra dvejų KPPI rūšių (dagilio ir pievinio kalviuko) bei dar kitų rūšių kaimo paukščių rūšių (nendrinė ir pievinė lingės, paprastasis suopis, kurapka, rudagalvis kiras, čiurlys, kuosa) populiacijų gausos pokyčių tendencijos. Per pastaruosius 29 metus jų gausa turėjo tendenciją mažėti ir nėra matyti būklės gerėjimo požymių; prognozuojame, jog Strateginiame plane ir geros agrarinės ir aplinkosauginės būklės (oficialus akronimas – GAAB) standarte numatytų reikalavimų daugumai išvardintų rūšių nepakaks, kad jų populiacijos iki 2027 m. pradėtų gausėti;
  - c) Lietuvoje ir didžiojoje Centrinės ir Rytų Europos dalyje, lyginant su Vakarų Europos valstybėmis, kaimo paukščių populiacijos nyksta ilgalaikėje perspektyvoje gerokai lėčiau. Tačiau vertinant vidutinės trukmės laikotarpiu (nuo 2000 iki 2022 m.), Lietuvoje kaimo paukščių (14 rūšių) populiacijų indikatorius reikšmė sumažėjo daugiau nei visoje ES kartu.
4. Kaimo paukščių populiacijų ir tuo pačiu agrarinio kraštovaizdžio biologinės įvairovės būklę vertinant pagal KPPI reikšmių pokyčius, įvykusius nuo praeito šimtmečio paskutiniojo dešimtmečio, šiuo metu Pietryčių Baltijos regione ji geriausia yra Latvijoje ir Lenkijoje. Tuo tarpu Estijoje ir Lietuvoje būklė yra blogesnė.
5. Pagal paukščių stebėsenos 2014-2022 m. duomenis vertinant KPP2014-2020 ir atskirų jos priemonių, susijusių su aplinka ir klimato kaita bei aplinkosaugos direktyvų įgyvendinimu, kiekybinį ir kokybinį poveikį kaimo paukščių populiacijoms, nustatyta:
- a) KPP2014-2020 veikla 10.1.1 „Ekstensyvus pievų tvarkymas ganant gyvulius“ šiuo metu turi nedidelį faktinį poveikį ir didelį potencialų poveikį kaimo paukščių populiacijoms. Gyvulių ganymas pievose Lietuvoje nebeturi iš anksčiau plačiai žinomo ir dokumentuoto labai palankaus efekto tilvikiniams paukščiams ten, kur jų buvusios vietinės populiacijos iki šio amžiaus pradžios išnyko ar dar vėliau yra atsidūrusios arti išnykimo ribos. Platesniu požiūriu ši veikla apsaugo pievas ir ganyklas kaip paukščių buveines nuo pilno degradavimo – užaugimo sumedėjusiais augalais. Todėl ji biologinės įvairovės palaikymo ilgalaikiu požiūriu yra svarbi;
  - b) Veikla 10.1.2 „Specifinių pievų tvarkymas“ šiuo metu turi didelį poveikį retoms, saugomoms paukščių rūšių populiacijoms, tačiau nepakankamai aiškų poveikį kitoms rūšims ir kartu didelį potencialų poveikį paukščių populiacijoms. Platesniu požiūriu ši veikla yra svarbi, kadangi ilgalaikėje perspektyvoje apsaugo nuo degradavimo retų rūšių požiūriu svarbias dabartines ir istorines (buvusias) jų veisimosi buveines bei poilsio ir migracinių sankaupų vietas;
  - c) Veikla 10.1.3 „Ekstensyvus šlapynių tvarkymas“, lyginant su pievų tvarkymu, turi aiškiai išreikštą ir didelį poveikį paukščių populiacijoms – ypač toms, kurios ekologiškai yra susiję su šalyje vis retėjančiomis specifinėmis buveinėmis – retomis dumblingomis sekumomis, laikinai išdžiūstančiais vandens telkiniais. Šis poveikis yra tiek kokybinis (gyvena specifinės, deficitinių buveinių reikalaujančios rūšys), tiek ir kiekybinis (kai kurių besiveisiančių rūšių ir rūšių-vizituotojų vietinių populiacijų gausa šlapynėse, lyginant su pievomis, yra iki kelių kartų didesnė). Nors šiuo metu vertingiausių šlapynių paukščių – tilvikų populiacijos yra labai sunykusios, bet išsaugodami jų buvusias buveines palaikysime sąlygas joms atsikurti. Labai svarbu ir tai, kad šlapynėse kaupiasi anglis, ir ši ekosistemos paslauga tampa vis svarbesnė klimatos kaitos mažinimo požiūriu;
  - d) Veiklas 10.1.4 „Nykstančio paukščio meldinės nendrinukės buveinių saugojimas natūraliose ir pusiau natūraliose pievose“ ir 10.1.5 „Nykstančio paukščio meldinės nendrinukės buveinių

saugojimas šlapynėse“ vertinome ekspertiškai ir pagal šių veiklų stebėsenos šalyje rezultatus. Atsižvelgiant į tai, jog meldinė nendrinukė yra pats rečiausias kontinento žvirblinis paukštis, kad Lietuva yra viena iš penkių valstybių pasaulyje, kur ši rūšis dar veisiasi; jog rūšies populiacija ir dabar nyksta vidutiniu greičiu, o svarbiausia nykimo priežastis yra veisimosi buveinių nykimas (naikinimas) žmonių veiklos pasėkoje (BirdLife 2018), esame įsitikinę, jog šalyje besiveisiančių vietinių populiacijų apsauga yra labai svarbi. Manome, kad agrarinės aplinkosaugos požiūriu šios abi veiklos turėtų būti ir ateityje tęsiamos. Šiuo metu galiojantys šių veiklų uždaviniai, išipareigojimai ir papildomi reikalavimai yra tinkami. Jie ir toliau turi būti veiklos prioritetu. Šiuo metu galima pagrįstai teigti jog Alkos polderis Nemuno deltoje yra viena svarbiausių meldinės nendrinukės veisimosi vietų Lietuvoje.

- e) Ekspertiškai vertindami veiklą 10.1.6 „Medingųjų augalų arba daugiamečių žolių juostos ar laukai ariamoje žemėje“ esame įsitikinę, jog iš KPPI rūšių tarpo ši veikla puikiai priviliotų dirvinius viversius veisimuisi. Ji taip pat palankiai veiktų kiauliukės vietinę populiaciją.
- f) Ekspertiškai vertindami veiklą 10.1.7 „Vandens telkinių apsauga nuo taršos ir dirvos erozijos ariamoje žemėje“ akcentuojame, jog ji, kaip ir bet kokios kitos veiklos, kurių pasekoje ariamos žemės sąskaita padidinami ar padidėja pievų ir ganyklų plotai, paukščių ir visos biologinės įvairovės palaikymo požiūriu turėtų būti palaikoma, skatinama.
- g) Veikla 10.1.8 „Melioracijos griovių šlaitų priežiūra“, lyginant su kontroliniais žemės ūkio plotais, platesniu (regioniniu arba ne vietiniu) požiūriu paukščių bendrijai beveik neturi kokybinio poveikio – paukščių rūšinė sudėtis yra labai panaši. Tačiau ši veikla skirtingoms KPPI rūšių populiacijoms turi tiek didelį teigiamą, tiek ir neigiamą kiekybinį poveikį. Bendras dėsningumas, jog rūšių, kurios teikia pirmenybę atviram kraštovaizdžiui, vietinių populiacijų gausa yra didesnė ten, kur grioviai yra tvarkomi. Vietiniu aspektu, svarbiausias ilgalaikis veiklos „Melioracijos griovių šlaitų priežiūra“ poveikis yra toks, jog sustabdomas šlaitų apaugimas krūmais ir medžiais. Tuo tarpu platesniu požiūriu, prižiūrint griovių šlaitus palaikomas labiau atviras kraštovaizdis.

Kuomet grioviuose nuolat būna atviro vandens vietose su suvešėjusiais makrofitytais (ypač švendrais, nendrėmis), paukščių ir kitos biologinės įvairovės rūšių skaičius (įvairovė) ir populiacijų bendra gausa yra didesnė. Apskritai, pagal stebėsenos duomenis prie griovių ekologiškai su vandens telkiniais ir šlapynėmis susijusių paukščių populiacijų gausa yra vidutiniškai 4,9 proc. didesnė nei gretimuose kontroliniuose plotuose.

- h) Vertinant su tam tikromis išlygomis, veikla „Rizikos“ vandens telkinių būklės gerinimas" turi palankų poveikį vietos paukščių populiacijoms. Šis poveikis yra tiek kokybinis („sukurtose“ pievose kartu su vandens telkiniais ir jų pakrantėse esančiomis šlapynėmis gali įsikurti specifinės, deficitinių buveinių reikalaujančios rūšys), tiek ir kiekybinis (kai kurių besiveisiančių rūšių ir rūšių-vizituotojų vietinių populiacijų gausa, lyginant su ariama žeme, yra iki kelių kartų didesnė). Pirmoji ir svarbiausia išlyga yra tokia, kad daryti tokią išvadą galime tik tokiau atveju, jei veiklą „Rizikos“ vandens telkinių būklės gerinimas" vertiname plačiau. T.y., kad šios veiklos dėka tam tikri ariamos plotai yra verčiami žalienomis, arba, gyvulių ganymo atveju, ganoma ekstensyviau nei įprasta. Šiuo atveju žalienos ekologiškai yra žymiai geriau nei ariama žemė. Savo ruožtu tai galima vertinti kaip savotišką ūkio intensyvumo sumažinimą, kas taip pat palankiai veikia biologinę įvairovę. Antroji mūsų siūloma išlyga, jog, vertindami aptariamos veiklos poveikį aplinkai, išplečiame jos deklaruojamus tikslus. Jei skelbiamas veiklos „Rizikos“ vandens telkinių būklės gerinimas"

tikslas yra mažinti azoto ir fosforo prietaką į atvirus vandens telkinius (sąsajoje su žemės ūkio veikla), tai palankiai paveiks vandens telkinių biologinę įvairovę bei sulėtins jų sukcesijos procesus, tuomet šios veiklos poveikį tiek paukščių populiacijoms, tiek bendrai biologinei įvairovei tikrai reikia vertinti labai palankiai. Tuo pačiu vandens telkinių pakrančių tvarkymas, jose įkuriant pievas ir jas naudojant žemės ūkio reikmėms, yra pats pigiausias ir tobiliausias būdas kaip sustabdyti ekologinės sukcesijos procesus ir jas apsaugoti nuo užaugimo sumedėjusiais augalais. Todėl vertinant šią veiklą platesniu požiūriu, jos poveikis paukščiams ir kitai biologinei įvairovei (įskaitant gamtinių buveinių kokybės palaikymą) yra net labai didelis.

- i) Kadangi mūsų vykdytos stebėsenos tyrimo plotai nepersidengia su veiklų „Dirvožemio apsauga“ ir „Tausojanti aplinką vaisių ir daržovių auginimo sistema“ vykdymo plotais, tai apie galimą jų poveikį paukščių populiacijoms išsakome tik ekspertinę nuomonę. Bet kokios priemonės, orientuotos į pesticidų vartojimo žemės ūkyje mažinimą, draudimą vaisių, uogų ir daržovių apsaugai naudoti toksiškus ir labai toksiškus pesticidus, agrarinės aplinkosaugos ir ypač paukščių bei kitos biologinės įvairovės požiūriu yra tik sveikintinos. Taip pat labai palankiai vertiname skatinimą ir juolab reikalavimą vietoje pesticidų laukinių augalų gausos reguliavimui soduose ir daržuose taikyti agrotechnines priemones ir sėjomainas, o pilnai atsakyti herbicidais naikinti vietinius augalus vaismedžių tarpueiliuose ir po pačiais vaismedžiais.
- j) KPP2014-2020 11 priemonė „Ekologinis ūkininkavimas“, ją lyginant su konvenciniu ūkininkavimu kontroliniuose plotuose, turi ženklų kiekybinį poveikį daugeliui paukščių populiacijų, tačiau nenustatėme, kad ekologinis ūkininkavimas turėtų ženklų kokybinį poveikį paukščių bendrijoms. Mūsų atliktos analizės atveju, ekologiniuose ūkiuose, lyginant su konvenciniais, pempų vietinė gausa arba populiacijos tankis buvo du kartus didesnis ekologiniuose ūkiuose. Visuotinai pripažinta, jog paukščiai ir kiti aukštesniuose mitybinės piramidės lygiuose esantys organizmai ekologinio ūkininkavimo plotuose gali rasti daugiau ir geresnės kokybės (neužteršto pesticidais) maisto. Todėl KPP2014-2020 11 priemonė „Ekologinis ūkininkavimas“ turi palankų poveikį tiek paukščiams, tiek kitai biologinei įvairovei.
- k) Tirtos tarptautinės svarbos saugomų teritorijų tinklui NATURA 2000 priklausančios žemės ūkio naudmenose (12 priemonė „Su „NATURA 2000“ ir vandens pagrindų direktyva susijusios išmokos“; žemės ūkio naudmenos) turi didelį poveikį paukščių populiacijoms, ypač retoms rūšims, įrašytoms į Lietuvos raudonąją knygą, ES Paukščių direktyvos pirmąjį priedą bei daliai KPPI rūšių. Ekspertiniu vertinimu poveikis priklauso tiek nuo analizuojamų saugomų teritorijų gamtosauginės vertės, tiek nuo buveinių struktūros. Pats teritorijos įtraukimas į NATURA 2000 tinklą nesukuria „pridėtinės vertės“, nes tokioje teritorijoje gali būti saugomos labai skirtingos biologinės vertybės ir pats apsaugos režimas gali labai skirtis. Bendras dėsningumas, kad didesnio natūralumo teritorijos su didesne buveinių įvairove bei „draugiškesne“ žemės ūkio veikla paukščiams galėtų turėti didesnę teigiamą poveikį vietinei biologinei įvairovei. Ypač kaip vadinamasis retų rūšių šaltinis.
- l) 12 priemonė „Su „NATURA 2000“ ir vandens pagrindų direktyva susijusios išmokos“ (miškai), lyginant su gretimuose miškuose, kur ši priemonė nebuvo deklaruota, turi ženklų poveikį retų ir saugomų rūšių paukščių populiacijoms, ypač įrašytoms į Lietuvos raudonąją knygą ir/ar ES Paukščių direktyvos pirmąjį priedą. Kur ši priemonė vykdoma, lyginant su

gretimais miškais, kur ši priemonė nevykdoma, yra daugiau paukščių rūšių, svarbių gamtos ir biologinės įvairovės apsaugos požiūriu bei rūšių, ekologiškai susijusių su miško klimaksinėmis stadijomis. Didžiosios dalies pastarųjų rūšių populiacijų gausos dinamikos trendai rodo jų nykimą, todėl jų buveinių geros būklės palaikymas taip pat yra vienas iš gamtosaugos ir miškų ūkio šio laikmečio prioritetų.

- m) 13 priemonė „Išmokos už vietoves, kuriose esama gamtinių ar kitų specifinių kliūčių“ (karsto zonos atvejis) turi svarbų poveikį vietos paukščių populiacijoms. Poveikis yra netiesioginis ir palankus. Netiesioginis poveikis pasireiškia tuo, jog karstinės įgriuvos suskaido ariamų laukų masyvus ir to pasekoje su laiku mažėja sėjomininių laukų plotas ir daugėja kitų agrarinio kraštovaizdžio elementų (ypač vandens telkinėlių ir juos supančių sumedėjusių augalų grupių) bei apskritai didėja viso agrarinio kraštovaizdžio mozaikiškumas. Ten, kur ši priemonė vykdoma, lyginant su gretimais plotais už karsto zonos ribų, paukščių bendrijos rūšių gausa yra ženkliai didesnė; dominantinė struktūra yra mažiau išreikšta; registruota ženkliai daugiau paukščių rūšių, svarbių gamtos ir biologinės įvairovės apsaugos požiūriu bei daugiau su vandens ir miško ekosistemomis susijusių rūšių; dalies KPPI rūšių populiacijų vietinė gausa yra didesnė.
- n) KPP2014-2020 13 priemonės „Išmokos už vietoves, kuriose esama gamtinių ar kitų specifinių kliūčių“ (potvynių zonos atvejis) poveikis paukščių populiacijoms ir bendrijoms yra kompleksiškas. Lyginant su aplinkinėmis teritorijomis ne potvynio zonoje (kontroliniais plotais) bendrija pasižymi tokiais ypatumais: apie 10 proc. didesne bendra visų rūšių populiacijų gausa; labai didele (didžiausia Lietuvoje) rūšių gausa (paukščių rūšine įvairove; Nemuno žemupyje registruojama virš 150 rūšių); labai didele viename regione retų rūšių, įrašytų į Lietuvos raudonąją knygą, gausa (iki 35 rūšių); unikaliomis retų šalyje tilvikinių paukščių - gaidukų ir tikučių sankauptomis vesimosi sezono metu; labai didele gausa rūšių, kurios ekologiškai yra susijusios su vandens tekinais – ypač jų pakrantėmis, dumblingomis seklumomis ir per daug drėgnomis žemėmis, gausa (iki 60 rūšių). Galiausiai – potvynių zonos unikumu laikoma tai, jog čia gyvena praktiškai vienintelė ir mūsų šalyje didžiausia globaliai nykstančios meldinės nendrinukės – rečiausios Europoje žvirblinių paukščių rūšies – populiacija.
- o) 13 priemonė „Išmokos už vietoves, kuriose esama gamtinių ar kitų specifinių kliūčių“ (išskyrus karsto ir potvynių zonų atvejus) turi didelį ir svarbų poveikį vietos paukščių populiacijoms. Poveikis yra netiesioginis, dažnai integruotas, bet visumoje palankus. Netiesioginis poveikis pasireiškia tuo, jog kai kurie kraštovaizdžio elementai, tokie kaip miškeliai, pelkutės, vandens telkiniai, neriesios kalvos, suskaido ariamų laukų masyvus ir to pasekoje sumažėja sėjomininių laukų plotas ir apskritai didėja viso agrarinio kraštovaizdžio mozaikiškumas. Ten, kur ši priemonė vykdoma, lyginant su plotais už gamtinių kliūčių turinčių plotų ribų, paukščių bendrijos rūšių gausa yra ženkliai didesnė; gyvena ženkliai daugiau paukščių rūšių, svarbių gamtos ir biologinės įvairovės apsaugos požiūriu bei daugiau su vandens ir miško ekosistemomis susijusių rūšių.